

УДК 339. 9 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3\(17\)-207-222](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-207-222)

Гуй Хуачжи аспірантка кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, <https://orcid.org/0000-0003-4671-3930>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОЇ ДІАЛЕКТИКИ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ЛОКАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ

Анотація. У контексті тієї турбулентності та невизначеності майбутнього світової економіки, яка характерна для сучасного періоду кризи глобалізації та розгортання тенденції до локалізації, тема історичних змін в виробництві доданої вартості набуває особливої актуальності. В літературі ці події розглядаються в основному або як історична випадковість, або як початок викликаного тими чи іншими причинами політичного повороту в світовій торгівлі. Однак при цьому за рамками аналізу залишається зв'язок цих подій з економічною закономірністю, яка історично повторюється та пов'язана з глибоко циклічним характером історичної діалектики процесів глобалізації та локалізації виробництва.

Положення статті базуються на категоріальному аналізі великого історичного матеріалу, що охоплює еволюцію світової економіки за кілька століть, починаючи з XVI століття і до теперішнього моменту, коли майбутнє міжнародної економіки є особливо невизначеним у зв'язку з можливістю зміни «правил гри» найважливіших учасників світового ринку. В статті показано, що історична діалектика глобалізації та локалізації виробництва породжує об'єктивну необхідність локалізації повністю завершених ланцюжків створення доданої вартості на рівні національної економічної системи. Такі повні, вертикально інтегровані ланцюжки створення доданої вартості повинні включати в себе не тільки послідовні технологічні ступені безпосереднього процесу виробництва, а й наукові дослідження, розробки, дизайн, післяпродажне обслуговування тощо. Якщо для України на передній план виходить об'єктивна необхідність локалізації промислового виробництва, то для Китаю сьогодні не менше значення має необхідність локалізації досліджень та розробок, що означає безпосереднє поєднання науки та виробництва на рівні вже не глобальних, а локальних ланцюжків створення вартості. При цьому треба враховувати, що у кожній країні своя стратегія збільшення виробництва доданої вартості в умовах, коли історично переважає тенденція до локалізації виробництва. Перед Китаєм сьогодні стоїть завдання локалізації вже не так промислового виробництва, як досліджень і розробок.

Якщо в умовах переважання тенденції до глобалізації Китай в цілому успішно вирішив проблему створення доданої вартості в промисловому виробництві, то в умовах, коли переважає тенденція до локалізації, на передній план об'єктивно виходить проблема поєднання науки та виробництва на рівні національної економічної системи в цілому.

Ключові слова. Глобальні ланцюжки створення вартості, локалізація виробництва, поєднання науки та виробництва, додана вартість, циклічний розвиток.

Gui Huazhi Post-graduate student, General Economic Theory and Economic Policy Department, Odessa National Economic University, <https://orcid.org/0000-0003-4671-3930>

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ANALYSIS OF THE HISTORICAL DIALECTIC OF THE PROCESSES OF GLOBALIZATION AND LOCALIZATION OF VALUE-ADDED PRODUCTION

Abstract. In the context of the turbulence and uncertainty of the future of the world economy, which is characteristic of the current period of the crisis of globalization and the unfolding of the tendency to localization, the topic of historical changes in the production of added value acquires special relevance. In the literature, these events are considered mainly either as a historical accident or as the beginning of a political turn caused by one or other reasons in world trade. However, at the same time, the connection of these events with the economic regularity, which is historically repeated and connected with the deeply cyclical character of the historical dialectic of the processes of globalization and localization of production, remains beyond the scope of the analysis.

The provisions of the article are based on a categorical analysis of a large historical material covering the evolution of the world economy over several centuries, starting from the 16th century to the present moment, when the future of the international economy is particularly uncertain due to the possibility of changing the «rules of the game» of the most important participants in the world market. The article shows that the historical dialectic of globalization and localization of production gives rise to the objective necessity of localization of fully completed chains of added value creation at the level of the national economic system. Such complete, vertically integrated chains of added value must include not only successive technological stages of the direct production process, but also scientific research, development, design, after-sales service, etc. If for Ukraine the objective need to localize industrial production comes to the fore, then for China today the need to localize research and development is no less important, which means a direct combination of science and production at the level of not global but local value

chains. At the same time, it should be taken into account that each country has its own strategy for increasing production of added value in conditions where historically the tendency to localize production prevails.

Today, China faces the task of localization, not so much of industrial production as of research and development. If in the conditions of the prevailing trend towards globalization, China as a whole has successfully solved the problem of creating added value in industrial production, then in the conditions where the tendency towards localization prevails, the problem of combining science and production at the level of the national economic system as a whole objectively comes to the fore.

Keywords. Global value chains, localization of production, combination of science and production, added value, cyclical development.

Постановка проблеми. У контексті тієї турбулентності та невизначеності майбутнього світової економіки, яка характерна для сучасного періоду кризи глобалізації та розгортання тенденції до локалізації, тема історичних змін в виробництві доданої вартості набуває особливої актуальності. В науковій літературі ці події розглядаються в основному або як історична випадковість, або як початок викликаного тими чи іншими причинами політичного повороту» в світовій торгівлі. Однак звичайно при цьому за рамками аналізу залишається зв'язок цих подій з економічною закономірністю, яка історично повторюється та пов'язана з глибоко циклічним характером історичної діалектики процесів глобалізації та локалізації виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В літературі додана вартість розглядається як ринкова вартість продукції, виробленої фірмою, за вирахуванням понесених витрат поза фірмою (вартості придбаних у постачальників сировини, матеріалів, послуг). У системі національних рахунків (СНР) додана вартість відіграє виключно важливу роль, тому що сума доданої вартості всіх резидентів з додаванням податків на продукти та за вирахуванням субсидій на продукти є валовим внутрішнім продуктом (ВВП). У СНР виділяється два види доданої вартості: 1. Валова додана вартість – різниця між випуском товарів та послуг та проміжним споживанням; 2. Чиста додана вартість – валова додана вартість мінус споживання основного капіталу (амортизація). При розрахунку ВВП використовується валова додана вартість. Випуск товарів та послуг оцінюється як сума, що підлягає отриманню виробником від покупця за вирахуванням податків, які підлягають сплаті, та збільшена на суму субсидій, що підлягають виплаті виробникам як наслідок їх виробництва чи продажу. Випуск товарів і послуг, вироблених для використання підприємством-виробником, приймається рівним сумі витрат за виробництво, тобто сумі наступних компонентів: проміжне споживання; оплата праці; споживання основного капіталу; чистий прибуток на основний

капітал; інші податки виробництва за вирахуванням інших субсидій на виробництво.

Дане визначення доданої вартості в літературі застосовуються різні теоретичні підходи. Виробничий підхід спрямован на такі чинники виробництва, як праця, капітал, земля. Інноваційна економічна динаміка, сфокусована на зміні продуктів і технологій, на їх перенесенні з одних галузей промислового виробництва в інші та на поєднанні науки, проектно-конструкторських розробок та нових високотехнологічних виробництв, призвела до доповнення виробничого підходу до аналізу доданої вартості кластерно-територіальним підходом, що розглядає створення доданої вартості як систему зв'язків, що утворюють основу конкурентоспроможності кінцевої продукції. Поєднання кластерного та виробничого підходів призвело до появи управлінського підходу до аналізу доданої вартості, в центрі якого знаходиться розгляд ланцюжків створення вартості. З погляду управлінського підходу конкурентна перевага визначається якістю управління створенням доданої вартості, що передбачає не лише окремі її складові елементи, а й весь ланцюжок загалом. Поява концепції глобальних ланцюжків, створення доданої вартості об'єктивно обумовлено процесами глобалізації економіки, поглиблення міжнародного поділу праці, структурними зрушеннями у світовому виробництві та споживанні. Поняття «ланцюжок доданої вартості» було введено М. Портером і набуло розвитку в роботах А. Томпсона, Дж. Стрікланда, П. Гіббона, Г. Джереффі, Р. Каплінські. Сучасна теорія глобальних ланцюжків створення вартості в найбільш розробленому вигляді міститься у роботах Р. Каплінські і Р. Джереффі, які показали, що найбільш прибутковими стадіями в ланцюжку є ті, які найбільшою мірою віддалені в часі від процесу самого виробництва - це НДДКР та продаж. Вони пов'язуть це з тим, що в міру того, як знання та способи їх практичного застосування заміщають фізичну працю як джерело доданої вартості, у ціні продукції велику частку вартості становить інтелектуальна рента.

В своїй статті «Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях» відомий вітчизняний економіст М. І. Зверяков, розглядаючи нові явища в процесі розвитку світової економіки, пропонує принципово новий методологічний підхід до аналізу виробництва доданої вартості в контексті з кризою глобалізації та посиленням тенденції до локалізації виробництва [1].

Для розуміння новаторського характеру цього наукового підходу треба в повній мірі враховувати, що в методологічному плані аналіз виробництва доданої вартості в науковій літературі звичайно носить на собі сліди впливу неокласичного напряму економічної думки [2, р. 17-48; 3, р. 23-112; 4, р.57-135]. Як відомо, неокласика категорично відкидає принцип історизму в економічній теорії. Місце аналізу специфічних економічних відносин в різні історичні епохи, включаючи і сучасний етап розвитку, займає побудова чисто умовних

позаісторичних моделей ринкових відносин, які претендують на універсальний характер для всіх часів і народів [5, с. 12]. В результаті аналіз закономірностей економічного розвитку фактично виводиться за межі теорії. Розвиток економіки виступає просто як хаотичний потік подій, який не підлягає раціональному осмисленню. При цьому не береться до уваги, що цей розвиток носить циклічний характер і складається фактично з ряду послідовних історичних циклів, в ході яких періоди переважання тенденції до «глобалізації» чергуються з не менш тривалими епохами переважання тенденції до «локалізації» виробництва доданої вартості. Ігнорування цієї специфічної історичної циклічності закриває шлях до аналізу об'єктивної закономірності поточних змін в світовій економіці та виробництві доданої вартості.

Методологічно така недооцінка внутрішніх закономірностей історичного процесу зумовлена пануванням в сучасній економічній науці неокласичного «мейнстріму», який повністю відкидає принцип історизму в аналізі економіки. Але, з іншого боку, саме це домінування неолібералізму та неокласики є лише проявом певної фази даного історичного циклу, а саме - фази ліберальної глобалізації. Однак сучасні процеси все більше вказують на те, що ця фаза у нас на очах наближається до свого завершення. У разі реалізації цього сценарію розвитку подій світову економіку чекає новий історичний цикл чергування переважання тенденцій до глобалізації та локалізації виробництва. Але нерозробленість в світовій літературі циклічного підходу до дослідження виробництва доданої вартості заважає розумінню цієї закономірності. В результаті в літературі склалося переважання такого аналізу сучасних процесів, при якому ці події постають просто як ланцюг історичних випадковостей. Для того, щоб зрозуміти внутрішньо закономірний характер історичних змін, пов'язаних з циклічним характером розвитку виробництва доданої вартості треба виходити не з методології неокласичного «мейнстріму», а з принципу конкретного історизму в аналізі економіки, згідно з яким об'єктивні економічні закони і відповідні їм принципи державної політики є в значній мірі специфічними для кожної даної історичної епохи, але їх послідовна зміна є не хаотичною, а історично глибоко закономірною.

Виходячи з цього, **метою статті** є розкриття внутрішньо закономірного характеру історичних змін, пов'язаних з циклічним розвитком виробництва доданої вартості. На основі подальшого розвитку перспективного наукового підходу до аналізу історичної діалектики глобалізації та локалізації виробництва.

Методологічною основою статті є принцип конкретного історизму в аналізі економіки, згідно з яким об'єктивні економічні закони і відповідні їм принципи державної політики є в значній мірі специфічними для кожної даної історичної епохи, але при цьому їх послідовна зміна є не хаотичною, а історично глибоко закономірною. Положення статті базуються на

категоріальному аналізу великого історичного матеріалу, що охоплює еволюцію світової економіки за кілька століть, починаючи з XVI століття і до теперішнього моменту, коли майбутнє міжнародної економіки є особливо невизначеним у зв'язку з можливістю зміни «правил гри» найважливіших учасників світового ринку [6, с. 9-10].

Виклад основного матеріалу. Перш за все, треба зазначити, що циклічний характер історичного розвитку виробництва доданої вартості не збігається зі звичайним промисловим циклом, що охоплює період в 7-12 років. Що стосується «великих циклів» або так званих «циклів Кондратьєва», які можуть охоплювати кілька десятиліть і гіпотетично пов'язані з хвилями інновацій, то це питання вимагає окремого вивчення, оскільки самі ці «великі хвилі» є швидше науковою гіпотезою, ніж зрілої, доведеною, категоріально розробленою концепцією [7, с. 7]. Важлива відмінність циклічної закономірності в розвитку виробництва доданої вартості полягає в тому, що її можна простежити за набагато більш тривалий історичний період, ніж той, для якого розглядаються цикли Кондратьєва. Ця циклічна послідовність охоплює кілька століть, починаючи з XVI століття, коли в сфері міжнародної торгівлі взяв гору меркантилізм, який передбачає політику торгового протекціонізму, тобто захист внутрішнього ринку від іноземних товарів при максимальному розширенні експорту.

Меркантилізм – це не тільки торгова політика, а й перша цілісна, логічно завершена економічна теорія, яка виходила з того, що головним критерієм багатства народу є кількість золота в країні. Тому збільшення багатства меркантилізм пов'язував із зовнішньою торгівлею: адже єдиним мирним способом збільшити кількість золота в країні, яка сама його не видобуває, є перевищення експорту над імпортом. Звідси логічно випливає політика зовнішньоторговельного протекціонізму, що передбачає високі митні збори на закордонні товари і, з іншого боку – звільнення від податків, а іноді і субсидування власного експорту. Фактично по своїй суті це була перша досить повно розроблена і теоретично обґрунтована концепція та політика «локалізації» виробництва доданої вартості.

Меркантилізм визначав розвиток європейської економіки в XVI-XVIII століттях. Але в другій половині XVIII століття він опинився під вогнем все більш гострої критики. Перш за все, виникло питання про те, навіщо, власне, треба збільшувати кількість золотих грошей в країні? Аналізуючи так звану «революцію цін», пов'язану з припливом до Європи американського золота, англійський філософ Девід Юм розробив кількісну теорію грошей, відповідно до якої ціни товарів змінюються прямо пропорційно зміні кількості грошей в економіці. [8, с. 32-35] Виходить, що збільшення кількості грошей, що веде до зростання цін, може виявитися зовсім не таким сприятливим для країни і її населення, як це уявляв меркантилізм. Тим самим під сумнів було поставлено його вихідний принцип - уявлення про золото як головний критерій багатства народів. Це був сильний удар в саму основу меркантилізму.

Але Д. Юм цим не обмежився. Він показав, як діє стихійний механізм міжнародної торгівлі, несумісний з протекціонізмом. Для цього він передбачає країну, яка має дефіцит торговельного і платіжного балансу. Покриваючи дефіцит платіжного балансу, золоті гроші залишають країну. Товарні ціни на внутрішньому ринку падають. Але це в свою чергу означає рівноважну дію на зовнішню торгівлю. Низькі товарні ціни на внутрішньому ринку стимулюють скорочення імпорту і розширення експорту. В результаті порушена спочатку рівновага торговельного і платіжного балансу країни поступово відновлюється. Так діє стихійний механізм рівноваги міжнародної торгівлі, заснований на взаємозв'язку руху монетарного золота і товарних цін [9, с. 153-155]. Він діє стихійно, без участі держави і не вимагає ніякого регулювання економіки, тим більше такого активного регулювання процесу виробництва доданої вартості, яке фактично пропонував меркантилізм. Але тим самим виходить, що в меркантилістській політиці немає ніякої необхідності, і вона не приносить економіці нічого, крім шкоди. Так обґрунтовувався перехід від протекціонізму до вільної торгівлі.

Ці ідеї відповідали уявленням класичної англійської політекономії про свою роллю «глобалізацію» виробництва доданої вартості. Її головна ідея – економічний лібералізм, тобто зведення до мінімуму державного втручання в економіку та, перш за все, в процес виробництва доданої вартості. Найкраще про це сказав А. Сміт, виходячи з розуміння економічної людини як розумного егоїста, який прагне для своєї вигоди, але робить це розумно. Людині властиво прагнути до своєї вигоди, - вважав Сміт, - але, діючи таким чином, вона може приносити більше користі суспільству, ніж якби вона свідомо прагнула до загальної користі. Справа в тому, що до загальної користі її підштовхує «невидима рука», під якою розуміється стихійний механізм ринкової конкуренції. Ринок все робить сам і не потребує активного регулювання з боку держави. Краща економічна політика, на думку вченого, це «ніякої політики». Держава, на його думку, повинна обмежуватися роллю «нічного сторожа», тобто охороняти приватну власність [10, с. 54-57].

Аналіз виробництва доданої вартості в своїй знаменитій книзі «Багатство народів» (1776) А. Сміт починає з аналізу поділу праці у невеликій шпильковій мануфактурі, в якій зайнято всього кілька робочих [11]. Він показує, що такий поділ праці підвищує його продуктивність в кілька сот разів у порівнянні з ремісничим виробництвом. Потім він переносить аналіз поділу праці на міжнародний рівень, показуючи, як «глобалізація» виробництва доданої вартості здатна збагатити народи, що беруть участь в ній. Але для цього, на думку А. Сміта, необхідна повна відмова від меркантилізму і перехід до свободи торгівлі.

Естафету класичного ліберального обґрунтування процесу «глобалізація» виробництва доданої вартості перехопив у А. Сміта Д. Рикардо. Він сформулював принцип порівняльних переваг, який показує,

що «глобалізація» виробництва доданої вартості приносить користь всім учасникам навіть в тому самому крайньому випадку, коли одна країна має абсолютні переваги перед іншою у виробництві всіх товарів і виробляє їх дешевше, ніж інша. Головним стимулом для його головної книги «Начала політичної економії і податкового обкладення» (1817) стала боротьба проти так званих «хлібних законів», які обмежували ввезення у Велику Британію імпортного зерна. У той час хліб служив головним продуктом харчування робітників і їх родин. Тому «хлібні закони», роблячи хліб більш дорогим, тим самим сприяли і зростанню зарплати, необхідної робочим для підтримки свого існування і нормального відтворення своїх родин. Рикардо бачив, що зростання зарплати скорочує прибуток, який служить для підприємців головним стимулом розвитку виробництва. Тому, на його думку, «хлібні закони» могли призвести до зупинки економічного розвитку та зростання виробництва доданої вартості. Однак, незважаючи на всі зусилля Д. Рикардо та його прихильників, «хлібні закони» так і не були скасовані при його житті [12, с. 139-140; с. 160-170].

Що стосується інших, менш розвинених в той час країн, то в них перехід від «локалізації» до «глобалізації» виробництва доданої вартості стикався у ХІХ в. з ще більшими труднощами. Найбільш характерно це було для Німеччини, в якій «залізний канцлер» О. Бісмарк проводив політику «виховного протекціонізму». Теоретиком «виховного протекціонізму» був німецький економіст Фрідріх Ліст. Він підкреслював статичний характер ліберальних теорій вільної торгівлі А. Смита і Д. Рикардо, пов'язаний з тим, що вони виходять з уже наявної на даний момент часу конкурентної переваги в виробництві доданої вартості. Але одна справа використовувати вже наявні конкурентні переваги в виробництві доданої вартості, а інше - створювати ці переваги, коли їх ще немає. Якщо країна відстала від інших в своєму економічному розвитку, то для створення конкурентних переваг в виробництві доданої вартості їй треба закрити свій ринок для імпортних товарів, тимчасово відмовившись від вільної торгівлі. І тільки тоді, коли така політика «виховного протекціонізму» призведе до створення конкурентних переваг, можна відкривати свій ринок і переходити до вільної торгівлі для того, щоб повною мірою використовувати ці створені нею переваги в виробництві доданої вартості [12, с. 228-229].

Проте, в цілому ліберальне ХІХ століття вважається періодом, протягом якого тенденція до вільної торгівлі та «глобалізації» виробництва доданої вартості, незважаючи на сильний опір, переважала над протекціонізмом та «локалізацією» виробництва доданої вартості. Стрижнем світової торгівлі був експорт бавовни з півдня Сполучених штатів в Англію. Завдяки машинному виробництву Британія виготовляла з бавовни і шерсті дешеві тканини і одяг, які швидко розходилися по всьому світу. Така свобода торгівлі була вигідна Великобританії, і вона намагалася, по можливості, нав'язати її всьому світу.

Тому прийнято вважати, що в епоху вільної конкуренції в ХІХ ст. в цілому, переважав не залишковий протекціонізм, а тенденція до вільної торгівлі.

Але в кінці ХІХ ст. ситуація в світовому виробництві доданої вартості кардинально змінилася. Протягом усього ХІХ в. продовжувався процес концентрації виробництва, заснований на укрупненні підприємств, який в кінці століття призвів до того, що на більшості промислових ринків утвердилося панування монополістичних об'єднань. Відповідно змінилася і торгова політика провідних індустриальних країн, які мали до того ж свої колоніальні системи. Закінчення епохи вільної конкуренції означало і закінчення вільної торгівлі, яка знову змінилася посиленням протекціонізму та тенденцією до «локалізації» виробництва доданої вартості.

По суті це означало початок нового двофазового історичного циклу чергування тенденцій до «глобалізації» та «локалізації» виробництва доданої вартості. Перший історичний цикл охоплював, як ми бачили, досить тривалий період приблизно в 400 років, з яких ХVІ-ХVІІІ століття припали на меркантилістську фазу «локалізації» виробництва доданої вартості та активного регулювання міжнародної торгівлі, а в ХІХ столітті переважною стала, навпаки, тенденція до «глобалізації» виробництва доданої вартості та до дерегулювання міжнародних економічних відносин і щодо вільної торгівлі.

Але не було б ніякого сенсу називати цю очевидну послідовність двох різних епох історичним циклом, якби та ж сама закономірність не повторилася в ХХ ст., як би розділивши його на дві приблизно рівні частини. Для першої половини ХХ ст. характерне абсолютне переважання тенденції до протекціонізму та «локалізації», яке ще більше посилилося з початком «Великої депресії» 1929-1933 рр., коли провідні індустриальні країни намагалися шляхом протекціоністської політики подолати перевиробництво, позбувшись від надлишку товарів, і тим самим перекласти на інші країни тягар кризи. Як відомо, це нікому з них не вдалося і сприяло тільки посиленню і поширенню економічної кризи, що охопила весь західний світ.

Однак, як вже зазначалося вище, переважання протекціоністської тенденції до «локалізації» почалося ще в кінці ХІХ ст. у міру затвердження в індустриальних країнах економічного панування промислових монополій, що багато в чому сприяли початку світової війни. Її економічною основою стала боротьба за ринки збуту і джерела сировини. Досить було пострілів в Сараєво, щоб світ вибухнув, оскільки світова війна вже була об'єктивно підготовлена економічною боротьбою між провідними індустриальними країнами.

Втім, така економічна боротьба була характерна не тільки для передвоєнної так званої «прекрасної епохи», а й для всієї смуги історичного розвитку, яка почалася в кінці ХІХ ст. і охопила майже всю першу половину ХХ ст. При цьому виявилася жорстока історична закономірність цієї епохи: загострення економічної боротьби має зловісну тенденцію переростати у світові війни за переділ ринків збуту та джерел сировини. Ця епоха

представляла по суті першу фазу другого історичного циклу послідовного чергування періодів «локалізації, яка потребує активного державного регулювання та «глобалізації», яка допускає ліберальне дерегулювання міжнародної торгівлі. І тільки сьогодні деякі ознаки починають вказувати на можливість того, що цей другий двофазний історичний цикл, який почався понад століття тому, підходить поступово до свого завершення.

Друга фаза цього циклу почалася в другій половині ХХ ст., коли абсолютно переважаючою знову стала ліберальна тенденція до глобалізації, що досягла свого верху в кінці ХХ ст. Знову все повторилося, незважаючи на абсолютно нові історичні умови. За періодом «локалізації» та активного державного регулювання міжнародної торгівлі в першій половині ХХ ст. слідує період відносно вільної міжнародної торгівлі, яка панувала за межами радянського блоку. А з розпадом СРСР розпочинається, здавалося б, повна перемога ліберальної глобалізації, яку в 90-і роки Ф. Фукуяма намагався розглядати в контексті «кінця історії» (подібно до того, як в ХІХ ст. Г. В. Ф. Гегель вважав кінцем історії сучасне йому Пруське королівство) [13, с. 67-75].

Проте на початку ХХІ ст. за зовнішнім блиском ліберальної глобалізації починають проступати історичні тенденції, що об'єктивно ведуть в майбутньому до кризи цього процесу. Йдеться про те, що багато країн і, передусім, Китай, упродовж десятиліть проводили фактично політику неомеркантилізму, здійснювану за допомогою штучно заниженого валютного курсу. На відміну від "старого" новий меркантилізм відкидає, подібно до непотрібного лушпиння, давно застарілі догми про золото як критерій багатства, але зберігає головну мету меркантилізму – максимальне стимулювання експорту. Але ця традиційна мета в нових історичних умовах досягається новим засобами, немислимими в епоху «старого» меркантилізму. Головною з них стає політика заниження курсу національної валюти. Центральні банки цих країн проводять масовані інтервенції на валютному ринку, скуповуючи долари і відкидаючи зовнішні вимоги ревальвації своїх валют. Вкладаючи свої долари в казначейські зобов'язання США, країни Азії тим самим «стерилизували» їх, запобігаючи зростанню цін на внутрішньому ринку, оскільки таке зростання цін підірвало б конкурентоспроможність їх експорту. Стимулюючи у такий спосіб індустріалізацію, вони проводили політику структурних зрушень, прямо протилежну політиці США, що впродовж тривалого часу фактично ігнорувала процес прискореній деіндустріалізації американської економіки. Встановлюючи внутрішні процентні ставки на низькому рівні, Китай підтримував відносно низький курс юаня, стимулюючи тим самим експортно-орієнтоване зростання виробництва. В результаті збільшувався профіцит платіжного балансу, який доходив в окремі роки до 10% ВВП [14, с. 235-248]. Для США це обернулося на хронічний дефіцит торговельного балансу і рахунку поточних операцій [15, р. 573]. США з 2000 р. втратили в цілому близько 5,5 млн. робочих місць у виробництві (32%).

Тим часом за цей період зайнятість в закордонних філіях американських компаній зросла на 30% і перевищила 10 млн. осіб. У ряді галузей промисловості існує негативна кореляція за рівнем зайнятості між Китаєм і США. У тих галузях, які в Китаї розширювалися особливо інтенсивно, американці втратили найбільше робочих місць. І, навпаки, в тих небагатьох галузях, які в Китаї скорочувалися, в США з'явилися робочі місця [16, с. 19-21].

У 2000 р. на багаті країни доводилося 73% світового виробництва, а на економіки, що розвиваються (включаючи Китай) – 27%. До 2015 р. баланс сил змінився: на розвинені країни припадало лише 54% світового виробництва. Якщо в 2000 р. частка Китаю в світовому виробництві становила 7%, то до 2005 р. вона зросла до 9,8%. Потім вона фактично подвоїлася до 20% [17, с. 12-15]. Станом на кінець 2015 р. менше 12 млн. американців працювали на виробництві. З 2001 р. більш ніж 42 000 американських фабрик закрилися назавжди [18, с. 35-38]. Фактично галузі промислового виробництва приносяться в жертву фінансовій сфері, провідні суб'єкти якої кровно зацікавлені в глобалізації.

Але в перші десятиліття ХХ століття виявилися нові явища в процесі розвитку світової економіки, пов'язані з кризою глобалізації та посиленням тенденції до локалізації виробництва. М. І. Зверяков розглядає сучасні структурні зміни у світовій економіці як свідоцтва початку нового структурного циклу, однією з ознак якого є переорієнтація багатьох країн, зокрема Китаю, на насичення внутрішнього ринку. Зрушення, що намітились у бік локалізації виробництва в масштабах світової економіки, почалися після кризи 2008-2009 рр. і прискорилися під час пандемії. Зростання цін на сировину та інфляція пропозиції також порушують питання про розробку економічних стратегій, орієнтованих на внутрішній попит. За оцінками експертів, збільшення частки локального виробництва якумова впровадження нових технологій стане трендом економічного розвитку для багатьох країн на найближчі 10 років. В цих умовах основою економічної моделі М. І. Зверяков вважає діяльність бізнесу в масштабах національної економіки, спрямовану на створення дедалі довшого ланцюжка доданої вартості. І чим довшим буде такий ланцюжок коопераційних зв'язків, тим більше доданої вартості вироблятиметься в національній економіці [1].

Ретроспективно розглянувши розвиток світової економіки за останні більш як 50 років, М. І. Зверяков показує, що глобалізація і локалізація відбувалися хвилеподібно. Так, період 1970-1990 рр. визначається як етап завершення повоєнного локального розвитку. Його характерною ознакою були висока норма нагромадження (25-30%), велика частка внутрішнього споживання (55-65%) і незначний обсяг міжнародної торгівлі (17-18%). З 1990 по 2010 р. процес глобалізації характеризувався зростанням міжнародної торгівлі й скороченням інвестицій у розвинутих країнах, а також їх зростанням у країнах — імпортерах капіталу. Однак після кризи 2008-2009 рр. почався новий розворот у бік локалізації виробництва у окремих країнах. Ініціаторами

такого розвороту стали Китай, а згодом і США. Пандемія лише прискорила цей процес. Виходячи з цього, М. І. Зверяков показує, що випереджальне зростання світової торгівлі порівняно із зростанням світового ВВП не є безумовним трендом світового розвитку, і тут доречно говорити про хвилі локалізації та глобалізації [1].

Аналізуючи особливу структуру використання ВВП в Китаї, М. І. Зверяков відмічає, що частка споживання домашніх господарств у Китаї склала у 2020 р. 38,1%, норма нагромадження – 43,5%, частка експорту – 18,5% (на початку 1990-х років – 5%), імпорту – 18%. Це показує поступову переорієнтацію виробництва на внутрішній попит. Коли у 2021 р. Китай заявив про завершення епохи бідності, він ти самим перейшов на нову структуру використання ВВП, яка передбачає суміжну технологічно багатоступінчасту економіку, що виробляє додану вартість для її використання всередині країни. Досвід Китаю демонструє, що внутрішнє споживання стає драйвером економічного розвитку за умови високої норми нагромадження. Але, якщо в Китаї орієнтація на внутрішнє споживання супроводжується високою нормою нагромадження, то в країнах ЄС норма нагромадження залишається в середньому на рівні 22%, а інколи і нижчому. Наприклад, у Польщі вона становить 17,25%, Португалії – 18,7%, Італії – 17,5%, Німеччині – 21,5%, тоді як в останній чверті ХХ ст. Німеччина мала норму нагромадження 30%, а частку експорту – лише 20% замість 43,1%, як нині.

Таким чином, проведений М. І. Зверяковим порівняльний аналіз структури використання доданої вартості показує, що низька норма інвестицій, характерна для країн ЄС, не приводить до сталого економічного зростання. Процеси модернізації у країнах ЄС ідуть повільніше, ніж у Китаї та країнах Південно-Східної Азії, які завдяки проведенню ними селективної промислової політики та індикативного планування, спрямованого на підтримку експортоорієнтованих виробництв побутової техніки, автомобілів, електроніки та інших виробів, які широко використовуються населенням, налагодили масовий випуск продукції, призначеної для збуту на світовому ринку [1].

У транснаціональних корпораціях (ТНК) поєднання науки та виробництва в умовах глобалізації набуває міжнародного характеру і призводить до утворення глобальних ланцюжків створення вартості. За даними Організації Об'єднаних Націй (ООН), до кінця 2021 р. корпорацій з більш ніж 700 000 дочірніх та залежних підприємств, розкиданих по всьому світу, що утворюють величезну виробничо-збутову систему. Транснаціональні корпорації монополізували одну третину світового виробництва, 90% прямих іноземних інвестицій (ПІІ), дві третини загального обсягу торгівлі та 70% світових патентів та технологій. Найприбутковіші функції в структурі транснаціональних ланцюжків створення вартості ті, які найбільшою мірою

віддалені в часі від процесу безпосереднього складання продукту - це наукові дослідження, розробки, дизайн, зосереджені звичайно в розвинених країнах Заходу і, перш за все, там, де знаходяться штаб-квартири транснаціональних корпорацій.

З іншого боку, розкрита у статті М. І. Зверякова «Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях» [1] історична діалектика глобалізації та локалізації виробництва породжує об'єктивну необхідність локалізації повністю завершених ланцюжків створення доданої вартості на рівні національної економічної системи. Такі повні, вертикально інтегровані ланцюжки створення доданої вартості повинні включати в себе не тільки послідовні технологічні ступені безпосереднього процесу виробництва, а й наукові дослідження, розробки, дизайн, післяпродажне обслуговування і т. ін. Якщо для України на передній план виходить об'єктивна необхідність локалізації промислового виробництва, то для Китаю сьогодні не менше значення має необхідність локалізації досліджень та розробок, що означає безпосереднє поєднання науки та виробництва на рівні вже не глобальних, а локальних ланцюжків створення вартості.

При цьому треба враховувати, що у кожній країні своя стратегія збільшення виробництва доданої вартості в умовах, коли історично переважає тенденція до локалізації виробництва. Перед Китаєм сьогодні стоїть завдання локалізації вже не так промислового виробництва, як досліджень і розробок. Якщо в умовах переважання тенденції до глобалізації Китай в цілому успішно вирішив проблему створення доданої вартості спільною працею, то в умовах, коли переважає тенденція до локалізації, на передній план об'єктивно виходить проблема поєднання науки та виробництва на рівні національної економічної системи в цілому.

Висновки. Головний висновок полягає в глибоко закономірному характері періодично повторюваного переходу до нового історичного циклу, що характеризується послідовним чергуванням державного регулювання і дерегулювання виробництва доданої вартості. До сих пір мали місце два таких цикли, і в майбутньому не можна повністю виключити можливість нового, третього історичного циклу, який може початися в міру посилення кризи ліберальної глобалізації та переходу до локалізації виробництва доданої вартості. Такий історичний цикл завжди починається з переважання тенденції до локалізації виробництва. Так було на меркантилістській фазі першого циклу в XVI-XVIII ст., яка змінилася фазою ліберальної «глобалізації» у XIX ст. Так було і в першій фазі другого циклу, що почалася в кінці XIX ст. в зв'язку з переходом від вільної конкуренції до панування великих корпорацій, який супроводжувався переходом від вільної торгівлі до протекціонізму. Та ж сама закономірність може повторитися в осяжному майбутньому у зв'язку з початком нового, третього історичного циклу. Така історична циклічність надає процесам, що відбуваються в світовій економіці, глибоко закономірний характер.

Практичний висновок для України пов'язаний, перш за все, з можливістю негативного впливу неомеркантилістського повороту в світовій торгівлі на вітчизняну економіку, що і без того знаходиться у важкому стані в зв'язку з масштабною агресією Росії. Якщо в процесі повоєного відтворення Україна не диверсифікує свою економіку, такий поворот може завдати їй не менш сильний удар, ніж глобальна криза 2008-2009 рр., від якої вона постраждала більше за інші країни і так і не змогла повністю оправитися [19, с. 39-40]. Недиверсифікована структура української економіки, орієнтована на експорт сировини і матеріалів, робить її вкрай вразливою і залежною від коливань світового ринку [20, с. 231-238]. Тому практичний висновок для України з урахуванням можливості перелому у майбутньому панівних тенденцій розвитку виробництва доданої вартості пов'язаний з особливими вимогами до економічної політики. Цей висновок полягає в необхідності структурної перебудови виробництва, орієнтованої не тільки на експорт, а й на імпортозаміщення з тим, щоб в разі зміни ситуації в світовій економіці виробництво могло переключитися з зовнішнього на внутрішній ринок, як це, наприклад, робить сучасний Китай.

У статті лише намічені контури аналізу історичного циклу в розвитку виробництва доданої вартості. Більш глибоке і детальне розуміння рушійних сил цього процесу вимагає додаткових теоретичних і емпіричних досліджень. Зокрема, при аналізі перспективи переходу до локалізації виробництва доданої вартості треба в повній мірі враховувати і ретельно досліджувати всі протидіючі тенденції. Найважливіша з них - глобальні ланцюжки створення вартості, що склалися за останні десятиліття, як в рамках найбільших ТНК, так і за їх межами. Очевидно, що нормальне функціонування цих виробничих ланцюжків міжнародного руху деталей, вузлів, матеріалів, напівфабрикатів та інших елементів проміжного продукту сходами послідовної технологічної доробки, що виникли в умовах глобалізації, вступає в гостре протиріччя з тенденцією до локалізації виробництва доданої вартості. Локалізація виробництва доданої вартості може привести до руйнування глобальних ланцюжків створення вартості і до падіння ефективності світового промислового виробництва.

Як складеться в майбутньому боротьба цих протидіючих тенденцій, сьогодні ще важко передбачити. Але сама поставка проблеми відкриває широкі можливості для подальшого дослідження прихованих закономірностей світового економічного розвитку і аналізу процесів, пов'язаних з перспективою переходу до нового історичного циклу в розвитку виробництва доданої вартості міжнародної торгівлі.

Література:

1. Зверяков М. І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 03-19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003>.

2. Suranovic S. International Trade: Theory and Policy. Wash.: Saylor Foundation. 2015. 473 p.
3. Landau A. The International Trade System. NY: Routledge, 2012. 425 p.
4. Feenstra R.C. Advanced International Trade: Theory and Evidence. Princeton: Princ. Univ. Press, 2004. 412 p.
5. Егоров Д. Неоклассика vs классика: есть ли в экономической теории третий путь? *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 5. С. 5-19.
6. Глобальная система на переломе: пути к новой нормальности. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 8. С. 5-25.
7. Клинов В. Большой цикл мировой экономики в XXI веке. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 12. С. 5-16.
8. Несененко П. П., Артеменко О. А. Генеза методології класичного економічного напряму та кейнсіанства : навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ : ФОП Гуляєва В. М., 2018. 262 с.
9. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе : пер. с англ. Москва : Дело Лтд, 1994. 687 с.
10. Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. С. Теоретичні основи економічної політики : навчальний посібник. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2019. 306 с.
11. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Edited by Sálvio M. Soares. MetaLibri, 2007. Режим доступа: http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf
12. Несененко П. П., Артеменко О. А. Історія економічних учень : навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ : ФОП Гуляєва В. М., 2017. 448 с.
13. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Москва : АСТ, 2004. 412 с.
14. Бергер Я. М. Экономическая стратегия Китая. Москва : Форум, 2009. 560 с.
15. The Economic Report of the President. Washington: U.S. Government Printing Office. 2016. 781 p.
16. Олевский Г. Интернационализация предпринимательства и национальная конкурентоспособность. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 12. С. 17-26.
17. Лебедева Л. Ф. Позиции США в международной торговле на новом этапе глобальной конкуренции. *Международная торговля и торговая политика*. 2016. № 1. С. 6-18.
18. Красильщиков В. Деиндустриализация, реиндустриализация и развитие. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 12. С. 34-43.
19. Дунська А. Експортно-імпортна діяльність України. *Зовнішня торгівля*. 2016. №3(86). С. 35-47.
20. Зовнішня торгівля України: XXI ст.: монографія // А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, Н. О. Інсарова та ін.; за ред. А. А. Мазаракі. Київ: КНТЕУ, 2016. 600 с.

References:

1. Zvieriakov M. I. (2022). Formuvannia modeli ekonomichnoho rozvytku v novykh istorychnykh realiakh [Formation of the model of economic development in new historical realities]. *Ekonomika Ukrainy*. 8. 03-19. <https://doi.org/10.15407/etsono-miukr.2022.08.003>. [In Ukrainian].
2. Suranovic S. International Trade: Theory and Policy. (2015). Washington: Saylor Foundation. [in English].
3. Landau A. The International Trade System. (2012). NY: Routledge. [in English].
4. Feenstra R. C. (2004). Advanced International Trade: Theory and Evidence. Princeton: Princ. Univ. Press. [in English].
5. Egorov D. (2016). Neoklassika vs klassika: est' li v jekonomicheskoy teorii tretij put'? [Neoclassic vs classic: is there a third way in economic theory?] *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*. 5. 5-19. [in Russian].

6. Global'naja sistema na perelome: puti k novoj normal'nosti. [The global system at a turning point: paths to a new normal]. (2016). *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*. 8. 5-25. [in Russian].
7. Klinov V. (2016). Bol'shoj cikl mirovoj jekonomiki v XXI veke. [The big cycle of the world economy in the XXI century]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*. 12. 5-16. [in Russian].
8. Nesenenko P. P., Artemenko O. A. (2018). Heneza metodolohii klasychnoho ekonomichnoho napriamu ta kejnshianstva : navchal'nyj posibnyk. [The genesis of the methodology of the classical economic direction and Keynesianism: a study guide]. Odesa : ONEU : FOP Huljaieva V. M. [In Ukrainian].
9. Blaug M. Jekonomicheskaja mysl' v retrospektive : per. s angl. [Economic thought in retrospect: Per. from English]. Moskva : Delo Ltd,1994. [in Russian].
10. Nesenenko P. P., Artemenko O. A., Patlatoj O. Ye. (2019). Teoretychni osnovy ekonomichnoi polityky: navchal'nyj posibnyk. [Theoretical foundations of economic policy: a study guide]. Kyiv, FOP Huljaieva V. M. [In Ukrainian].
11. Adam Smith. (2007). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Edited by Sálvio M. Soares. MetaLibri, URL: http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf.
12. Nesenenko P. P., Artemenko O. A. (2017). Istoriia ekonomichnykh uchen' : navchal'nyj posibnyk. [History of economic students: study guide]. Odesa : ONEU : FOP Huljaieva V. M. [In Ukrainian].
13. Fukujama F. (2004). Konec istorii i poslednij chelovek. [End of history and the last man]. Moskva : AST. [in Russian].
14. Berger Ja. M. (2009). Jekonomicheskaja strategija Kitaja. [Economic strategy of China]. Moskva : Forum. [in Russian].
15. The Economic Report of the President. (2016). Washington: U.S. Government Printing Office. [in English].
16. Olevskij H. (2016). Ynternatsyonalizatsyia predprynymatel'stva y natsyonal'naia konkurentosposobnost'. [Internationalization of Entrepreneurship and National Competitiveness]. *Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnye otnoshenya*. 12. 17-26. [in Russian].
17. Lebedeva L. F. (2016). Pozicii SShA v mezhdunarodnoj torgovle na novom jetape global'noj konkurencii. [US position in international trade in a new stage of global competition]. *Mezhdunarodnaja torgovlja i torgovaja politika*. 1. 6-18. [in Russian].
18. Krasil'shnikov V. (2016). Deindustrializacija, reindustrializacija i razvitie. [Deindustrialization, reindustrialization and development]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*. 12. 34-43. [in Russian].
19. Duns'ka A. (2016). Eksportno-importna diial'nist' Ukrainy. [Export-import activity of Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia*. 3(86). 35-47. [in Ukrainian].
20. Zovnishnia torhivlia Ukrainy: KhKh1 st.: monohrafiia. [Foreign trade of Ukraine: 20th century: monograph] // A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk, N. O. Insarova ta in.; za red. A. A. Mazaraki. (2016). Kyiv: KNTEU. [in Ukrainian].